

Kritički osvrti na vojno-stručnu, političku i drugu literaturu

OSLOBODILAČKA BORBA NA JADRANU — MONOGRAFIJA »MORNARICA NOVJ«

Jedan od značajnih napora i zapaženih dostignuća u povodu 30-godišnjice naše Ratne mornarice, pomorstva i riječnog brodarstva je objavljivanje, krajem 1972. godine, monografije »Mornarica NOVJ«.

Nakon 15 godina od pojave prvog cjelovitog prikaza o stvaranju i razvoju Ratne mornarice SFRJ,* naša je javnost dobila rad od istog autora koji u sadržajnom i metodološkom pogledu nadmašuje spomenutu knjigu. Međutim, upravo je ta knjiga, tj. »Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu«, na neki način predstavljala »neslužbenu« povijest o borbama koje su naši narodi vodili za slobodu obale i mora. Autor ove knjige i monografije dr Jovan Vasiljević, kap. bojnog broda u penziji, uspio je ne da objavi drugo izdanje: »Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu,« već da, što je naročito važno, uz naporan istraživački rad pripremi novo djelo, monografiju »Mornarica NOVJ«.

Bez pretenzija da se preuzme uloga strpljivih historičara i njihove britke kritičke misli, odnosno da se ocijeni monografija »Mornarica NOVJ« (za taj posao ostaje dovoljno vremena i prostora), zadržaćemo se samo na tri pitanja vezana za monografiju: 1) O njenim bibliografskim karakteristikama, 2) Na što upućuje svojim sadržajem i 3) Šta ostavlja otvoreno za dalje istraživanje.

I

Kratak prikaz bibliografskih karakteristika monografije »Mornarica NOVJ« može, naravno, pružiti samo neke najelementarnije

* Vojnoizdavački zavod JNA objavio je 1957. godine »Dejstva na Jadranu u narodnooslobodilačkom ratu«, Jovan Vasiljević, kapetan korvetc.

informacije o monografiji od 503 stranice. Struktura sadržaja podijeljena je u dva osnovna dijela. Prvi dio obuhvata partizansku aktivnost na Jadranu do kapitulacije Italije (jul 1941 — septembar 1943), a drugi dio dejstva na Jadranu poslije kapitulacije Italije (septembar 1943 — maj 1945). Svaki od ovih dijelova komponiran je ne samo na osnovu događaja prema logici njihovog hronološkog zbivanja, već je povezan međusobno problemski (na primjer, napadi na neprijateljski saobraćaj na moru) i prema širim rejonima — predjelima zbivanja i ratnih dejstava (Slovensko primorje, Istra i Hrvatsko primorje, Dalmacija, Boka i Crnogorsko primorje). Pri svemu tome prisutni su, iako ne uvijek u mjeri u kojoj bismo to očekivali, prelomni periodi II svjetskog rata u cjelini i posebno bitne karakteristike i težišna zbivanja oslobodilačke borbe naših naroda i narodnosti kao narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije i druga Tita.

Autor nas dokumentima i sjećanjima boraca iz oslobodilačkog rata vodi kroz početke partizanske borbe na moru. Dočarava nam osnivanje partizanske ratne mornarice, stvaranje Mornarice NOVJ, prodor Nijemaca na obalu Jadrana i borbu za otoke. Znatan dio prostora posvećuje otoku Visu, kao glavnoj bazi Mornarice NOVJ i središtu rukovodstva NOP-a. Povratak Mornarice NOVJ na obalu, njen borbeni put u završnim operacijama za oslobođenje Kvarnerskih otoka, Istre i Slovenskog primorja, teme su koje zauzimaju završni dio monografije. U tom se dijelu nešto više govori i o odnosima sa Saveznicima. Međutim, tu nije kraj monografije. Slijedi partizanska aktivnost na rijekama, stvaranje i razvoj Riječne ratne flote, što je prvi pokušaj u nas da se cjelovitije obradi aktivnost naših ljudi u oslobodilačkom ratu na rijekama, i to je interesantno ne samo sa vidovskog, tj. pomorskog (brodarskog) stanovišta, već očito ima i širi značaj.

Neposredno vezan za kazivanje autora je, naravno, i uvodni dio knjige u kojem on upozorava na ograničenja u svom pristupu i realizaciji monografije. Autor na kraju izlaganja veoma opsežne i složene materije, poslije 402 stranice teksta, daje zaključke. Oni su samo dijelom analitičke prirode. Naime, bogatstvo sadržaja monografije kao da nameće potrebu za sveobuhvatnijim analitičkim pristupom u zaključku, posebno u odnosu na bitne specifičnosti naše oslobodilačke borbe na moru kao integralnog dijela oslobodilačkog rata i revolucije naših naroda i narodnosti u II svjetskom ratu.

Prilozi (ukupno 21) obuhvataju znatan dio knjige (od 413 do 463). Posebno se ističu Šema stvaranja i organizacionog razvoja Mornarice NOVJ, Socijalni i nacionalni sastav Mornarice NOVJ, Pregled

dejstava brodova i snaga zaraćenih. Veoma bogat izvor literature, osvrst na izvore i literaturu te objašnjenje skraćenica i stručnih izraza upotrebljenih u monografiji, znatno doprinosi preglednosti rada i sadržajnosti knjige. Tridesetak odabranih fotografija iz života Mornarice NOVJ čine kraj knjige. Međutim, nisu to jedine ilustracije. Djelo je protkano sa još 38 ilustracija, uglavnom pregledima — kartama, od kojih se ističe raspored jedinica NOVJ i njemačkih snaga u ljeto 1944. godine.

Naučna aparatura je iscrpna. Gotovo nema stranice knjige na kojoj autor ne bilježi 2—5 originalnih izvora. Ali čini se, naročito kada je riječ o izjavama — podacima pojedinaca, da ima neuravnoteženosti i nedovoljne selektivnosti. Stvar je autora koliko će pažnje obratiti pojedinim dokumentima, pa je i to vjerojatno razlog što se ponekad stječe utisak da u »eksploatiranju« pristupne arhivske građe, naročito okupatorske, autor možda nije bio dovoljno efikasan.

Vojnoizdavački zavod JNA (biblioteka »Ratna prošlost naših naroda«, knjiga 145.) je uložio znatne napore da ovo djelo bude reprezentativno. Vojna štamparija u Splitu ispunila je solidnom grafičkom obradom svoju obavezu na nivou najsuvremenijih tehničkih rješenja. To, međutim, nije svim detaljima tehničkog rješenja postignuto (na primjer, izrada omota, neke omaške tehničkog karaktera i sl.).

Na kraju ovog dijela prikaza monografije ne može se mimoći činjenica da je autor imao brojne i kvalificirane konsultante i stručne recenzente. Pored toga, rukopis za ovu knjigu autor je odbranio 26. juna 1972. godine, kao doktorsku disertaciju pred komisijom Filozofskog fakulteta u Beogradu. Sve to, uz puno razumijevanje i svestranu pomoć Uprave ratne mornarice, dokazuje da se pred nama zaista nalazi jedno novo djelo — monografija »Mornarica NOVJ«.

II

Na što svojim sadržajem upućuje monografija? Nadamo se da ovdje nije potrebno isticati vrijednost sadržaja ove knjige sa stajališta informaciono-dokumentarističke građe neophodne za upoznavanje i izučavanje osnovnih karakteristika stvaranja i razvoja naše Ratne mornarice. Ona je, naime, očita.

Iskustvo autora, bogatstvo dokumenata koje je koristio i naročito živa riječ učesnika oslobodilačke borbe na Jadranu dali su ovoj monografiji i neka obilježja koja u sebi nose i upućuju na šira i sveobuhvatnija razmišljanja, čak i tamo gdje je autor ostao nedorečen ili gdje nismo zadovoljni njegovom interpretacijom događaja.

Prije nego što pređemo na taj dio pitanja, biće korisno da jednim izvodom iz knjige ukažemo i na neke karakteristike izlaganja autora. Odabrali smo neke detalje o okršaju na moru kod otoka Blitvenice, koji se odigrao početkom juna 1944. godine.*

»Okršaj kod Blitvenice, najdramatičniji sukob tokom partizanske aktivnosti na Jadranu, završio se, i po mišljenju Nemaca, pobedom »Kornata«.

»Uspeh u zarobljavanju i potapanju 13 manjih i srednjih partizanskih plovnih sredstava koji su prevozili ljudstvo na Vis zbog poduhvata »Fojercange« i »Vikinger« — upisao je u svoj ratni dnevnik komandant 7. flotile — završio se sasvim nepoželjnom, i u krajnjoj liniji, bezuspešnom borbom sa artiljerijskim brodom. Uprkos mnogobrojnih, na mnogim mestima opaženih teških pogodaka, protivniku niti je smanjena brzina, niti su se pokazale neke druge posledice. On se čak u svom nastojanju da vozi pravo prema Visu nikako nije dao omesti. Borba se vodila na udaljenosti između 1.000 i 400 metara. Uprkos nadmoći u broju čamaca, nisam smeo rizikovati da priđem bliže da ih ne bih nepotrebno ugrozio. Vatra neprijatelja, premda je gađao s nepovoljnog dela horizonta, bila je i na većim udaljenostima veoma dobra. Izgledao je po silueti kao manji tegljač bez dimnjaka, a veličina mu je iznosila oko 150 tona. Prilikom pristajanja uz njegov bok opažen je radarski uređaj.

Odluka da se prihvati borba i da se uporno vodi, uprkos tome što je vlastiti mornar bio na protivničkom brodu, bila je za mene van svake diskusije. Podmukli način ratovanja, prvo se na izgled predati, a onda sa najmanje udaljenosti otvoriti vatru, ne bi smeo ostati nezapažen. Za nas je, pre svega, osobito žalosno što nikakav vidljiv uspeh nismo postigli«.

U ovom kritički pisanom osvrtu na okršaj kod Blitvenice učinjene su dve grube greške. Prva se odnosi na konstataciju da je na »Kornatu« opažen radarski uređaj, a druga na »podmukli način ratovanja«. Na krovu kormilarnice »Kornat« je imao samo rezervni kormilarski točak, zatim manji točak za ukopčavanje motora za hod napred ili krmom, regulator za gas i ogradu sa bočnim svjetlima. Radarski uređaj nije imao ni »Kornat« ni bilo koji od partizanskih brodova. U to vreme o njemu mornari — partizani ništa nisu znali. Što se tiče »podmuklog načina ratovanja«, očito je da je komandant tražio razloge da objasni gotovo neverovatnu činjenicu što mu brod, vezan uz njegov čamac, na čiju posadu su bile uperene cevi nemačkih mitraljeza i automata, ipak pobjegao i na kraju ga prisilio da

* Monografija »Mornarica NOVJ«, str. 264—265, integralni tekst, ali bez fusnota.

odustane od borbe. Osam ranjenih mornara u prvim trenucima borbe, pre nego što je sa »Kornata« i metak opaljen, ubedljiv su dokaz da se ni o kakvoj podmuklosti nije radilo, već o hrabrom postupku u jednoj, na izgled, bezizlaznoj situaciji, kada je gotovo sva posada mogla izginuti.

Odlučujuću ulogu u preokretu situacije odigrali su snalažljivost komandanta broda Josipa Dundova, borbeni refleks njegove posade, koja je na komandu poletela na topove i borbena sprema svakog člana posade — da gađa iz bilo kog oružja koje se nalazilo na brodu. Tom preokretu doprinelo je i pogrešno ubeđenje Nemaca da će »Kornat« zapleniti lako, kao i nenaoružane brodove, pa se nisu snašli kada je »Kornat« povećao brzinu. Uz sve to, partizanima je išla na ruku i jedna sitna »tehnička« pojedinost: pramčana vezaljka nemačkog čamca bila je oko bitve samo omotana, a ne i nametnuta, pa se izvukla. U protivnom, ukoliko neko od mornara ne bi presekao konop, »Kornat« bi teglio torpedni čamac, a time i platformu sa koje je njegova posada bila obasipana vatrom. Još nekoliko sekundi te vatre moglo je imati tragične posledice.

Okršajem kod Blitvenice završio se i nemački prepad na otoke severne Dalmacije.«

Da se poslije ovog kratkog »izleta« na originalan tekst monografije vratimo na pokrenute probleme. Čitajući knjigu, otvaraju nam se neka krupna pitanja. Nameće potreba da tzv. sitne, na prvi pogled gotovo beznačajne akcije, kako bi to procjenila klasična (šematska) strategija, naših ljudi sa obale i otoka, najčešće golorukih, sagledavamo u kontekstu osnovnih trendova II svjetskog rata i pobjeda koje su naši narodi i narodnosti izvojevali. Napominjeno neke:

— Uloga i zasluge KPJ i druga Tita da, u trenucima kad je situacija izgledala bezizlazna, potencijale pomorske zemlje kao što je Jugoslavija, posebno one na obali i otocima, blagovremeno usmjeri i stvaralački organizira u jedinstvenom cilju što potpunijeg i bržeg oslobođenja zamlje. Upravo kadrovi KPJ i njene organizacije bili su kičma vojne organizacije i narodne vlasti, najistureniji odred revolucije na frontu oružane borbe i svenarodnog otpora. Time su postali istinski predvodnik najširih narodnih masa. Danas s pravom i s ponosom možemo reći da su ti potencijali bili zaista i prije svega naši radni ljudi, pretežno omladina;

— Nakon poraza i kapitulacije oružanih snaga bivše Jugoslavije, partizanskim ratom na moru i njegovim neprestanim izrastanjem stvorena je i razvijena Ratna mornarica gotovo ni iz čega. Bio je to rezultat odlučnosti naroda da se bori do pobjede za slobodu i za svoja socijalna i druga prava, bez obzira na teškoće i žrtve;

— Bio je to neobičan i veoma surov rat bez frontova i bez pozadine. Iziskivao je od agresora izuzetno teška moralna i psihološka iskušenja i stalno ga je dovodio pred nove i sve teže dileme i probleme. Naime, na Jadranu se vodio rat koji se nije mogao razmatrati i shvatiti samo kroz procjene o odnosima snaga, obostrane gubitke i druga već ustaljena mjerila. Bio je to općenarodni rat sa svim onim za neprijatelja neshvatljivim i neuhvatljivim originalnim rješenjima svojevrsnim i svojstvenim samo borcima za slobodu vlastite zemlje i za njen revolucionarni preobražaj;

— Dejstva na moru sa nizom onih originalnih rješenja materijalno-tehničke i organizacione prirode, sa osebjnostima u taktičkim rješenjima i radnjama, sa izuzetnom snalažljivošću u korištenju prirodnih (geografsko-hidrografskih) uvjeta, imala su, odnosno dobila su operativno-strategijske razmjere od značaja za ishod narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije u cjelini, za ostvarenje vjekovnih težnji i prava naših naroda na obalama Jadrana;

— Kao funkcija uspjeha općeg toka oslobodilačkog rata na jugoslovenskom ratištu, naročito stvaranjem stabilnije slobodne teritorije na obali i otocima, razvijala se naša Ratna mornarica kao dio jedinstvenih oružanih snaga Jugoslavije, da bi opet njeno jačanje sve odlučnije doprinosilo (na primjer, realizacijom pomorskih veza sa Saveznicima, brzim manevrom krupnijih snaga u završnim operacijama) bržem i efikasnijem oslobođenju zemlje;

— Majstori svog posla u održavanju veza, razminiranju, napadu na neprijateljski pomorski saobraćaj, održavanju i zaštiti vlastitog pomorskog saobraćaja, u nizu sitnih pomoračkih radnji do veoma složenih taktičko-operativnih poduhvata, kao što su pomorski desanti, pripadnici Mornarice NOVJ unijeli su mnoga nova rješenja i u tzv. zanatsku stranu pomorske ratne vještine;

— Svojevrsan i veoma značajan doprinos, koji je Jugoslavija, njena oružana snaga u cjelini pod rukovodstvom vrhovnog komandanta druga Tita, dala antifašističkoj koaliciji u pobjedi nad snagama fašizma i nacizma, ima i kao doprinos i kao iskustvo jednu posebnu osobinu, kad je riječ o borbama na moru, na Jadranu kao dijelu Sredozemlja. Naime, bio je to, koliko je poznato, jedini slučaj ne samo po izuzetnosti vođenja borba na moru, već i po pokušaju Italijana i Nijemaca da uvođenjem novih tzv. protivpartizanskih snaga na moru pronađu kakvo-takvo rješenje i izlaz iz zamke u kojoj su se našli i bezizlazno zaglavili.

Dok listamo stranice monografije, nameću se i druga razmišljanja o NOR-u na moru od vrijednosti za stvaralačku realizaciju i dalji

razvoj naše koncepcije općenarodne odbrane, čiji su temelji, uostalom, i udareni u danima oslobodilačke borbe naših naroda.

Na takva razmišljanja o građi monografije upućuju i ovi stavovi naše koncepcije općenarodne odbrane.* »Koncepcija općenarodne odbrane je osnova i za svojevrsnu i *originalnu vojnu doktrinu* jedne male zemlje kao što je naša, doktrinu zasnovanu na samoupravnom socijalističkom sistemu i nastalu na historijskim poukama oslobodilačko-revolucionarnih ratova novije istorije i, razumije se, *prije svega* na našim tradicijama, iskustvima iz oslobodilačkog rata 1941—1945. i mirnodopskom razvoju oružanih snaga.«

III

Monografija ostavlja otvoren niz pitanja iz razumljivih razloga. Naime, očito, radi se o subjektivnim mogućnostima autora i objektivnim uvjetima u kojima je radio (na primjer, još nedostupna i neistražena arhiva). Odmah da podvučemo da nije riječ o obavezama autora. On je zaista na tom području već dao zapažene rezultate, Radi se o potrebi daljih istraživačkih napora. Istaći će se samo neki sadržaji mogućeg cjelovitijeg programa koji bi se mogao realizirati u dogledno vrijeme kao samostalan ili sastavni dio jednog projekta o istraživanju oslobodilačke borbe na moru kompleksnog i interdisciplinarnog karaktera.

Šta bi se moglo obraditi:

— Monografije svih šest pomorskih obalskih sektora, pomorskih flotila i sastava, rodova i značajnijih službi Mornarice (na primjer, aktivnost brodograditelja, organa snabdijevanja, popune i sl.);

— Posebnu obradu zaslužuje rad partijsko-političkih organa i narodne vlasti i aktivnost avijacije na Jadranu;

— Nemamo cjelovitije studije o stvaranju i razvoju Riječne ratne flotile i dejstvima u oslobodilačkom ratu na rijekama i jezerima;

— Samo je fragmentarno obrađen i dokumentiran napor naših pomoraca i rodoljuba van Jadrana, koji su daleko od svog zavičaja doprinosili općim naporima Jugoslavije i Saveznika;

— Potrebno je još temeljitije istražiti arhivu Saveznika, zatim nemačku i talijansku arhivu;

* »Doktrina pobjede«, Viktor Bubanj, »Narodna armija« 1972, str. 7.

— Biće neophodno dublje proniknuti u političke, društvene, privredne i socijalne probleme i stanja na obali i otocima, pa i šire od toga, u godinama pred II svjetski rat;

— Pozitivnu, tj. revolucionarnu tradiciju naših naroda na obali i otocima potpunije osvijetliti kao faktor koji je doprinosaio razmahu narodnooslobodilačke borbe;

— Rad obavještajne i kontraobavještajne službe zaraćenih strana oko Jadrana i za njega jedva da je načet;

— Jugoslavija kao evropska, balkanska i sredozemna država, njen prostor i društveno-politička strujanja na njemu i oko njega, naročito u novijoj povijesti naših naroda i narodnosti, s posebnim osvrtom na mjesto i ulogu Jadrana u tome, takođe neće se moći mi-moići.

Sav taj posao zahtijeva, očito, vrijeme, pasionirane i istrajne historičare i istraživače i, naravno, odgovarajuća sredstva. Ipak, ako bismo bolje iskoristili postojeće, neposrednije povezali sve raspoložive snage, na primjer, preko zajedničkog programa objedinili i usmjerili (na projevodnoj osnovi) čitav niz instalacija i pojedinaca koji se inače bave ovom problematikom, moglo bi se u jednom relativno kraćem vremenu skromnijim sredstvima postići znatno više nego što je to moguće da učini bilo koji afirmirani istraživač — historičar kao pojedinac, uz dugotrajan i naporan rad.

Šta bismo time dobili? Kao pomorska zemlja, SFRJ bi imala sređenu građu o borbama naših naroda, posebno u II svjetskom ratu, da se održe na obalama gdje žive već 14 vjekova.

Kao sinteza te građe mogla bi se izdati pomorska historija oslobodilačke borbe na Jadranu, koju, kao što je poznato, nemamo. Zatim, moglo bi se izraditi čitav niz stručnih i popularnih priručnika i sl. Međutim, moguća su i druga rješenja da se dođe do onoga što nam je potrebno, pa ove prijedloge ne bi trebalo shvatiti ni kao ovlaš nabačeni spisak želja, ni kao neki megalomanski zahtjev, već samo kao jednu od sugestija.

Potreba za sadržajima o kojima je riječ rasti će, tako se bar može pretpostaviti, uporedo sa daljim razvojem SFRJ kao pomorske zemlje, njenom sve značajnijom ulogom i afirmacijom u svijetu kao samoupravne, nesvrstane zemlje, koja razvija vlastitu koncepciju općenarodne odbrane niklu u oslobodilačkom ratu. Pored toga, djela svih hrabrih boraca našeg oslobodilačkog rata, koji su u vatri borbe iskovali bratstvo i jedinstvo naših naroda i u toj borbi pali, upućuju

na potrebu daljih istraživanja tih prelomnih stranica historije naših naroda, na kojima se, pored ostalog, mogu najbolje vaspitavati mlade generacije kao čuvari tekovina revolucije. Uostalom, neke osnovne vrijednosti našeg oslobodilačkog rata uopće, a time i iskustva iz borbi za slobodu Jadrana, našli su svojevrsnu potvrdu i u borbama za oslobođenje pojedinih naroda poslije II svjetskog rata. To je razlog više da će se isplatiti napor na daljem istraživanju i populariziranju oslobodilačke borbe naših naroda na Jadranu.

Autor monografije «Mornarica NOVJ» u uvodu kaže, pored ostalog:* »Kao svaka monografija, i ova predstavlja domet objektivnih i subjektivnih mogućnosti svog autora. Njena svrha je da utvrdi bitne činjenice koje su omogućile i podstakle aktivnost partizana na Jadranu i stvaranje Mornarice NOVJ, da objasni taj proces i pruži sintezu njegovih rezultata. Ne treba je ni shvatiti ni prihvatiti kao »konačnu« ili »zvaničnu« istoriju Mornarice, već kao napor autora da svoja saznanja, stečena istraživačkim radom, kojim se počeo baviti još kao nastavnik istorije pomorskih ratova u vojnim školama, saopšti javnosti u godini kada Jugoslovenska ratna mornarica slavi tridesetogodišnjicu svog postojanja.«

Zaista, na kraju, treba podvući: dr Jovan Vasiljević je primjereno obavio svoj dio posla. Želimo onima koji će nastaviti istraživanja najsvjetlijih stranica historije naših naroda na moru da u tome istraju i budu još uspješniji.

Kapetan bojnog broda
Andelko KALPIĆ

* »Mornarica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije«, Jovan Vasiljević, Vojnoizdavački zavod JNA, Beograd., str. 6 i 7.